

Celâleddîn es-Suyûtî ve Dillerin Kaynağı Hakkındaki Görüşleri*

Muhammed ÇETKİN**

Özet

Bu makalede, insan olmanın en önemli özelliklerinden biri olan dil konusu üzerinde durulmaktadır. Dil, insanları diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerden biridir. İnsan, iletişimini seslere dayalı olan dil sistemini kullanarak gerçekleştirmektedir. İnsanların varlıklara isim koymak için kullandıkları dilin ilk kelimeleri nasıl ortaya çıkmıştır? Dilin kaynağı nedir gibi sorular insanın zihninde hep merak uyandırmış ve onu bu konuda araştırma yapmaya yöneltmiştir. İslam tarihinde de çok erken sayılabilecek bir dönemde bu soruya Arap Dili bilginlerince cevap aranmıştır. Bu çalışmada öncelikle Arap dilbilimcileri arasında dilin doğuşu ile ilgili olarak ortaya çıkan temel teoriler, onları savunan bilginlerin görüşleri bağlamında incelenmiş ve es-Suyûtî'nin dillerin kaynağı hakkındaki görüşleri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: es-Suyûtî, dil, ilk dil, dil teorileri, Arapça.

Jalâl al-Dîn al-Suyûtî's and His Opinions About The Source of Language Abstract

Abstract

This article dwells on the issue of language, which is the main character of human differing him from other beings. The human being establishes the communication using language systems. The questions "How did the first words of the language appear?" and "What is the source of language?" has always arose curiosity in human mind and made him do some research about this question. Also in the history of Islam, in a very early period, Arab linguists looked for an answer to this question. In this research, basic theories about the source of language between Arab Linguists are examined order with the thought of the linguists defending these theories and as-Suyûtî's opinions about the source of language have been revealed.

Key Words: as-Suyûtî, language, first language of human, language theories, Arabic.

* Bu makale "Celâleddîn es-Suyûtî ve Arap Gramerindeki Yeri" adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Dr., Bingöl Anadolu İmam Hatip Lisesi Arapça Öğretmeni.

Giriş

Dil ve düşünce, insanı insan yapan, onu diğer canlılardan ayıran temel iki özelliktir. Gerçekte düşünme ve konuşma aynı olayın farklı tezahürleridir. Zira sözlü veya yazılı ifade edilemeyen bir düşüncenin anlamı yoktur. İnsanın kendisini, düşüncesini ve duygularını ifade etme araçlarının en önemlisi, en kolay ve en kullanışlı olanı şüphesiz dildir. Bu nedenle önem arz eden dilin kaynağı ve kökeni sorusu, insan düşüncesi için her zaman sorgulanan bir olgu olmuştur. İnsan, ihtiyaçların belirlediği ilk parıltılarla birlikte bu sorun üzerinde düşünmeye başlamıştır. Dolayısıyla bu problem insanlık tarihi kadar eski olup güncelliğini korumaya devam etmektedir.

Bu çalışma, meşhur bir dil bilimci olan Celâleddîn es-Suyûtî'nin dillerin kaynağı hakkındaki düşüncelerini ele almaktadır. Dillerin kaynağı konusu hem doğu hem batı dünyasında ilk dönemlerden itibaren ele alınmış ve pek çok tez ileri sürülmüştür. Ancak bu çalışmamız, es-Suyûtî'nin konu hakkındaki görüşleri ve bazı Arap dilbilimcilerinin görüşleri karşısındaki tutumuyla sınırlandırılmıştır. Bu çalışmanın temel amacı İslam düşüncesinde dilin kaynağı hususunda görüş bildiren âlimlerin görüşleri karşısında es-Suyûtî'nin söylediklerini tespit etmek, söz konusu âlimlerin konuyla ilgili olarak ileri sürdükleri teorilerine karşı verdiği cevapları ortaya koyarak okuyucuya sunmaktır.

1. Celâleddîn es-Suyûtî'nin Kısa Biyografisi (849/911-1445/1505):

Adı Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî el-Esyûtî'dir.¹ el-Esyûtî nisbesi çok kullanıldığından ötürü ve telaffuzundaki kolaylık da dikkate alınarak es-Suyûtî şekline dönüşmüştür.

es-Suyûtî 849/1545 yılı Recep ayının başlarında Mısır'ın Asyût şehrinde

1 es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *et-Tehadduş bi ni'metillâh*, nşr. Elisabeth Mary Sartain, Cambridge 1975, s. 5; a.mlf., *Hüsni'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, Dâru İhyâi kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1967, I, 335; Seḥâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-ḳarni't-tâsi'*, Dâru'l-Cil, Beyrut, t.y., IV, 65; İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhay, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, X, 74-75; el-Gazzî, Necmeddîn Muhammed, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, Beyrut 1997, I, 227; Keḥḥâle, 'Omer Rızâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifin*, Muessetu'r-risâle, Beyrut 1993, II, 82; eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Alî, *el-Bedru't-tâli' bi meḥâsini min be'di'l-ḳarni's-sâbi'*, I-II, Dâru'l-kutubi'l-İslâmî, Kahire, t.y., I, 328; Zirikî, Ḥayreddîn, *el-A'lâm kâmus terâcîm li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-musteşrikîn*, 5. Baskı, Beyrut 1980, III, 301.

dünyaya gelmiş, henüz beş yaşlarında iken babası tarafından Şeyh Muhammed el-Meczûb'a emanet edilmiştir. Ergenlik çağına gelmeden babasını kaybetmiş ve yetim olarak büyümüştür. Ancak henüz sekiz yaşında iken Kur'ân'ı ezberlemiş, Cemmâilî'nin 'Umdetü'l-ahkâm'ını, Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'ini, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini ve Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vüsûl*'ünü de ezberlemiştir. Bir grup âlimden fıkıh ve nahiv dersleri almıştır, Şihabuddîn eş-Şârimşâhî'den ferâiz ilmi tahsil etmiş, 866/1461 yılında ondan müderrislik icazeti almıştır. Aynı yıl ilk eseri *Şerhu'l-istiâze ve'l-besmele*'yi yazmıştır.

es-Suyûtî Hicaz'a gitmiş, Mısır'a dönüşünde Dimyat ve İskenderiye çevresinde yaklaşık üç ay süren bir seyahat düzenlemiş, Mekke'de zezem suyundan içtikten sonra fıkıh ilminde hocası Sirâcuddîn el-Bulkînî, hadis ilminde İbn Hacer el-Askalânî gibi olması için Allah'a dua etmiştir.² 866/1462'den itibaren fetva vermeye, 872/1468 yılı başlarından itibaren de hadis imlâ ettirmeye başlamıştır.³ Tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meânî, beyân ve bedî ilimlerini öğrendiğini, bu ilim dallarında o ana kadar kendisinin ulaştığı mertebeye hiç kimsenin ulaşamadığını söylemiştir. Ancak matematiğe aklının basmadığını ve çok zorlandığını ifade etmiştir.⁴ İlim tahsiline başladığı ilk yıllarda mantık ilmini de tahsil etmek istediğini ancak bu ilmi Allah'ın kendisine sevdirmedeğini söylemiştir.⁵ es-Suyûtî *Hüsni'l-muhâdara* adlı eserinde 150'ye yakın hocadan,⁶ *et-Tahaddus bi-ni'metillâh* adlı eserinde de 600 hocadan ders aldığını söylemiştir.⁷ *el-Muncem fi'l-mu'cem* adlı eserinde 195 hocasının hayat hikâyesini vermiştir. es-Suyûtî'nin talebesi Davudî (öl.935/1528) de es-Suyûtî'ye icâzet veren veya es-Suyûtî'nin kırâat ya da semâ yoluyla kendilerinden ilim aldığı hocalarının 51 dolayında olduğunu söylemiştir.⁸

es-Suyûtî eserlerinin çoğunu ya öncekilerin eserlerini aynen naklede-rek ya da ihtisar ederek oluşturmuş, ancak alıntı yaptığı kaynakları be-

2 es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, I, 338.

3 es-Suyûtî, *et-Tahaddus*, s. 88, 90, 238-239; es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, I, 337; eş-Şâzelî, 'Abdulkâdir, *Behcetü'l-âbidin bi tercumeti hâfızı'l-âşr Celâliiddin es-Suyûtî*, Matbuatu mecmâi'l-lugati'l-Arabiyye, Dimaşk 1998, s. 68-69, 85; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 75.

4 es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, I, 338-339.

5 es-Suyûtî, *et-Tahaddus*, s. 241; es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, I, 339; eş-Şâzelî, *a.g.e.*, s. 72-73.

6 es-Suyûtî, *Hüsni'l-muhâdara*, I, 339.

7 es-Suyûtî, *et-Tahaddus*, s. 43.

8 İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 76.

lirttiğinden yaptığı nakiller intihal sayılmamıştır. Eserlerinin bazılarını beğenmeyip imha etmiştir. İki yüz binden fazla hadis ezberlediğini söylemiştir. Ömrünün sonlarına doğru ders ve fetva vermekten kendini soyutlamış sadece telif işiyle meşgul olmuştur. Kendi hayatını anlattığı *Hüsnü'l-muhâdara fi târih-i Mısr ve'l-Kâhire* adlı eserinin telifine kadar üç yüz eser yazdığını bildirmiştir.⁹ Kaç eser yazdığı araştırmacıların tespitlerine göre değişmektedir. Şâzelî, Dâvûdî ve İbn İyâs gibi talebelerinin sayımına göre 529 ile 600; İbnu'l-İmâd, Bağdatlı İsmâil Paşa ve Brockelmann'a göre 500 ile 639 arasında değişmektedir.¹⁰ Çağdaş araştırmacılardan Şerkâvî İkbâl, bu sayıyı 725'e çıkarır.¹¹ Ahmed el-Hâzindâr ile Muhammed İbrahim eş-Şeybânî'nin ise *Delîlu mahtûâtî's-Suyûtî ve emâkini vucûdiha* adlı çalışmalarında, es-Suyûtî'nin dünya kütüphanelerinde bulunan eserlerinin listesi 981 olarak zikredilmekte, birkaç eserin de anıldıkları yerlerde olmadığı belirtilmektedir.¹² İbnu'l-Kâdî (öl.1025/1616), eserinde es-Suyûtî'nin eserlerinin sayılamayacak kadar çok olduğunu ve sayısının 1000'e yaklaştığını ifade eder.¹³ Bu husustaki en kapsamlı listeyi yapan İyâd Hâlid et-Tabbâ' 1194 sayısına ulaşmakta, bunlardan 331'inin matbu, 431'inin yazma, 432'sinin kayıp olduğunu söylemektedir.¹⁴

Eserlerinin şöhreti doğudan batıya tüm İslam âlemine yayılmış, eser telif etmekteki hızıyla bir örnek olmuştur. Öğrencilerinden Dâvûdî, es-Suyûtî'yi günde üç kürrâs (defter, fasikül) civarında yazı yazarken gördüğünü söylemiştir.¹⁵

es-Suyûtî, kitap yazmak için inzivaya çekildiği Nil Nehri üzerinde bulunan Ravza adasındaki evinde 911/1505 yılı Cemâziyelevvel ayında altmış iki yaşında vefat etmiştir.¹⁶

9 es-Suyûtî, *et-Taḥaddus*, s. 105-106; 236-238; es-Suyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, I, 339-445; eş-Şâzelî, *a.g.e.*, s. 65-69; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 75; Sa'dî Ebû Hâbib, *Hayâtü Celâliiddin es-Suyûtî ma'a'l-ilm mine'l-mehd ile'l-laḥd*, Dımaşk 1993, s. 23.

10 Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA (Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 191.

11 İkbâl, Ahmed eş-Şerkâvî, *Mektebetu'l-Celâl es-Suyûtî*, Rabat 1977, s. 39-384.

12 Ahmed el-Hâzindâr-Muhammed İbrahim eş-Şeybânî, *Delîlu mahtûâtî's-Suyûtî*, Kuveyt 1983, s. 29-282.

13 İbnu'l-Kâdî, *Durretu'l-ḥicâl fi esmâ'i'r-ricâl*, Dâru't-turâs, Kahire 1392/1972, III, 92.

14 et-Tabbâ', İyâd Hâlid, *el-İmâm el-ḥâfiz Celâluddin Suyûtî: Ma'lemetu'l-'ulumî'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1996, s. 312, 313.

15 İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 76; Ḥammûde, Tâhir Süleymân, *Celâleddin es-Suyûtî 'asruhü ve hayâtuhü ve âşâruhü ve cuhûduhü fî'd-dersi'l-lugavî*, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1989, s. 166; es-Suyûtî, *Muḥîmâtu'l-akrân*, thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ', Dımaşk 1986, Mukaddime, s. 14.

16 İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, X, 78-79; es-Suyûtî, *Buḡyetu'l-ou'ât fi ṭabakâti'l-luḡaviyyîn ve'n-nuhât*,

2. Celâleddin es-Suyûtî'nin Dile Dair Görüşleri

2.1. Dilin Tanımı

Belirli bir toplumun konuştuğu sistemin adı olarak kullanılan dil (*İng. Language, Alm. Sprache, Fr. Langue; Arp. Lisân/ اللسان*) için birçok tanım yapılmıştır. Genel olarak dille ilgilenen birçok bilgin kendi düşünce sistemine göre dile ait tanımlamalar getirmişlerdir. Örneğin Yunanlı filozof Platon (Eflatun) dili, "kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla özne ve yüklem-ler aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmek,"¹⁷ diye tanımlamaktadır. Modern dilbilimin kurucularından İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'a göre, bir işaretler (göstergeler) sistemi olan dil, hem dil melekesinin (dil yetisi) toplumsal bir ürünü, hem de bu melekenin bireylerce kullanılabilmesi için toplumun benimsediği zorunlu bir uzlaşılabilir bütündür. Dil melekesinin birey dışında kalan toplumsal bölümünü oluşturan dili, birey ne yaratabilir ne de değiştirebilir. Ancak değişmesinde etkin rol oynayabilir. Çünkü dil, varlığını, yalnızca topluluk üyeleri arasında yapılmış, kendiliğinden oluşan bir tür sözleşmeye borçludur.¹⁸ Walter Porzig'e göre ise dil "belirli bir grup insanın birbiriyle konuşmasını sağlayan araçların tümüdür."¹⁹

Dil kelimesinin karşılığı olarak Arapçada, *lügat ve lisan* olmak üzere iki kelimenin kullanıldığı görülmektedir. *Lügat* (اللغة) kelimesi Kur'an'ı Kerim'de geçmemektedir. *Lisan* (اللسان) kelimesi ise Kur'an'da birden fazla anlamda kullanılmıştır.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

"O gün aleyhlerinde dilleri, elleri ve ayakları yaptıklarına şehâdet edecektir."²⁰ âyetiyle;

... يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ...

"Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söyleyecekler,"²¹ âyetinde kullanılan

I-II, Dârul-Fikr, Beyrut 1399/1979, Mukaddime, s. 15; Teymûr, Ahmed, *Qabru'l-imâm es-Suyûtî ve tahkîki mevzî'ihî*, Kahire 1346, s. 5, 15; Keĥhâle, II, 82; Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *et-Tabakâtu's-suĥrâ*, thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, Kahire 1410/1990, s. 36.

17 İsa Kayaalp, *İletişim ve Dil*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1998, s. 53.

18 Ferdinand de Saussure, *Dilbilim Dersleri*, (çev.: Berke Vardar), İstanbul 1998, s. 38-45 ve 108-109.

19 Walter Porzig, *Dil Denen Mucize*, (çev.: Vural Ülkü), Ankara 1995, s. 67.

20 Nûr, 24/24.

21 Fetih, 48/11.

“lisân” kelimesi, insanın tat alma ve konuşma organı anlamında kullanılmıştır.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

“ve biz her gönderdiğimiz Resulü ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik”²²

وَلَقَدْ تَعَلَّمْ أَتَّهُمْ يَفْقُولُونَ إِمَّا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ

“Andolsun ki biz onların, “Kur’an’ı ona bir insan öğretiyor” dediklerini biliyoruz. İma ettikleri kimsenin dili yabancıdır.”²³

وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَاللُّوَانِكُمْ

“Yine göklerin ve yerin yaratılışı ile dillerinizin ve benizlerinizin farklı oluşu da O’nun ayetlerindedir.”²⁴ ayetleri ile Şuarâ, 195; Ahkâf, 12 sûrelerindeki ilgili âyetlerde ise iletişim aracı anlamında kullanılmaktadır.²⁵ Ancak;

فَإِذَا ذَهَبَ الْخَوْفُ سَلَقُوكُمْ بِاللِّسِنَةِ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى الْخَيْرِ

“...O korku gidince, hayra karşı pek düşkün adamlar tavrıyla, sizi keskin dilleriyle incitirler.”²⁶ ayetindeki dil kelimesi (حِدَادٍ) keskin dilleriyle) ise, dilin anlatım şeklini ifade etmektedir.²⁷

Arap dili ve belagatinin önemli simalarından Ebû Osmân el-Câhiz (öl.255/869) dili, Allah’ın insana vermiş olduğu bir emaneti olarak görmekte, onun sadece insana özgü bir meleke olduğunu söylemekte ve onu şöyle tanımlamaktadır: “Dil, bir toplumun konuştuğu, belirli kuralları olan ve ifadeler ya da cümleler şeklinde birleşen lafızlardır.”²⁸

İbn Sinân el-Hafâcî (öl.466/1073) dili, “toplumun üzerinde anlaştığı, uzlaştığı ve hemfikir olduğu kelâm”²⁹ olarak tanımlamaktadır.

İbn Haldûn’a göre dil, konuşan kimsenin amaç ve maksadını anlatmaktan ibarettir. Bu ifade ediş ise dilsel bir eylemdir. Dolayısıyla bu

22 İbrâhim, 14/4.

23 Nahl, 16/103.

24 Rûm, 30/22.

25 Bkz. Dücan Cündioğlu, *Anlamın Buharlaşması ve Kur’an*, Tibyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 59.

26 Rûm, 30/22.

27 Bkz. el-Ferrâ’, Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, Beyrut 1402/1983, II, 339.

28 el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu’l-hayevân*, Dâru İhyai’t-türasi’l-Arabi, Beyrut 1969, I, 348.

29 el-Hafâcî, İbn Sinân, *Sırru’l-fesâha*, Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut 1982, s. 48.

dilsel eylemi gerçekleştiren organda yerleşik bir melekenin olması gerekir ki bu da lisandir ve her toplumun kendi istilahlarına (uzlaşmalarına) göre oluşmaktadır.³⁰

İbnu'l-Hâcib (öl.646/1249) dili şu şekilde tanımlar: “*Dil, bir mânâ (anlam) için tayin edilmiş her lafızdır.*”³¹

el-İsnevî (öl.772/1370)'ye göre dil, çeşitli anlamlar için belirlenmiş (ortaya konulmuş) lafızlardan ibarettir.³²

İbnu'l-Hâcib ve İsnevî'nin yaptıkları dil tanımında lafız, anlam ve adlandırma (vaz') kavramları dikkatimizi çekmektedir.

es-Suyûtî ise dilin tarifini yaparken İbn Cinnî'nin tarifıyla başlar. O şöyle der: “*Dil, her milletin maksadını, gayesini ve düşüncesini anlattığı seslerden meydana gelen konuşma düzenidir.*”³³ Bu tanıma göre dil sese dayalı bir sistemdir. Sözlü olmayan diğer iletişim vasıtaları tanımın dışında bırakılmıştır. Toplumun bireyleri, düşüncelerini, duygularını, istek ve arzularını kaynağı ses olan, sözcüklerden oluşan ibarelerle muhataplarına aktarırlar. Dolayısıyla dil, insanların birbirleriyle iletişimde bulunma ihtiyacından doğmuştur. Bu sebeple de toplumsal bir olgudur. Yani ancak bir toplum içinde doğup gelişebilir.

Bu tanımlardan yola çıkarak, her toplumun kendi bireyleri arasındaki iletişim vasıtası olarak kullandıkları dili şu şekilde tanımlayabiliriz: *Dil, insanlık tarihinin herhangi bir döneminde, belli bir topluluğun bireyleri arasında, duruma göre düzenlenip telaffuz edilen bir anlatım ve anlaşma aracıdır.*³⁴

2.2. Dillerin Kaynağı Meselesi

Dillerin kaynağı problemi felsefenin, tarihî sert münakaşalarla dolu

30 İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muḥammed, *Muḳaddime*, I-II, Mektebetu'l-hidâye, Dimaşk 2004, II, 367.

31 İbnu'l-Hâcib, *Muhtaşaru münteha's-su'l ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-uşûl ve'l-cedel*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, I, 220; es-Suyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luḡa ve envâ'ihâ*, I-II, Dâru İhyâi'l-kutubi'l-'Arabiyye, Kahire, t.y., I, 8.

32 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 8.

33 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 7-8; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, *el-Hasâ'is*, I-III, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut 1372/1952, I, 33.

34 Bkz. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1977, s. 1; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara 1995, s. 55; a.mlf., *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara 1998, s. 13; Özcan Başkan, *Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988, s. 205.

meselelerinden biri olmuştur. Tarihi arka planına dönmeden onu ele alıp incelemek mümkün değildir. Dillerin kaynağı meselesi geçmiş asırlara uzanır. Bu mesele Yunanlılarla başlar, ortaçağ boyunca devam eder, kesin bir sonuca ulaşmadan içinde yaşadığımız modern çağa kadar gelir. Belirtilen çağda bu konudaki araştırmalar metafizik bir karakter kazanmaya başlamış olup, çağdaş dilbilimciler, kesin ve bilimsel bir görüşe ulaşmanın imkânsızlığı nedeniyle ilgili problem hakkında araştırma ve tetkikten el çekme durumuna gelmişlerdir.

es-Suyûtî, *el-Müzhir* adlı eserinin girişinde dilin tanımı ve doğuşuyla ilgili görüşleri ve bunların kapsamını ele almış, İslam düşüncesinde dilin kaynağı meselesiyle ilgili bilgileri derleyerek yer yer değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu konuda şüphesiz konuyla ilgilenen herkes, kendi bilgi ve tecrübesine, meslek ve meşrebine bağlı olarak yorumlar yapmış ve bu sorulara cevap vermiştir.³⁵

Arap dilbilimcileri arasında dilin kaynağı konusuyla ilgili olarak taraftar bulan dört temel teori bulunmaktadır. Bu teoriler şunlardır: Vahiy ve ilham (*tevkîfi*) teorisi; uzlaşma ve anlaşma (*ıstılâhî*) teorisi; birleştirici teori ve bu üç teorinin herhangi birisine taraftar olma noktasında çekimser kalan (*tevakkûf eden*) teori.

Vahiy ve ilham (*tevkîf*) teorisi: Bu teoriye göre dil tevkîfidir, yani vahiy ve ilhama dayanır. Başka bir deyişle dil insanoğluna Yüce Allah tarafından öğretilmiştir. Bu tezin ilk defa Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (öl.324/935-36) tarafından dile getirildiği kabul edilmektedir. Dilin vahye dayandığı görüşünün ilk temsilcisi olarak Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî kabul edilse dahi, dilin kaynağını tartışan ilim adamlarından Ebu'l-Hasan Eş'ârî ile Ebû Hâşim el-Cübbâî (öl.321/933)'in yaşadığı dönemden önce bu görüşün kelam ilmi içerisinde tartışıldığı görülmektedir. Daha da önemlisi söz konusu teoriyi tefsirci ve aynı zamanda Kelam ilminde söz sahibi olan Fahrüddîn er-Râzî, Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî, Ebu'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed el-Ka'bî (öl.319/931) ve Ebû 'Alî el-Cübbâî (öl.303/916)'ye dayandırmaktadır.³⁶ İbn Teymiyye (öl.728/1328) de Ebû Âli el-Cübbâî'nin öğrencileri olan Ebû

³⁵ Bu konudaki Arap dilcilerinin IV./IX. yüzyılın başlarından IX./XV. yüzyılın başına kadar yapılan tartışmalar ve bu konuda ileri sürülen farklı görüşlerin geniş bir özeti için bkz. es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 7 vd.

³⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *et-Tefsîrül-kebîr (Mefâtihü'l-ğayb)*, Dâru'l-fikr, Dımaşk 1981, II, 191.

Hâşim ile Eş'ârî arasında dilin kaynağı konusunda tartışmalar yaşandığını söyler ve Ebû Hâşim'in dilin *Istîlâhî* olduğunu, Eş'ârî'nin ise *tevkîfî* olduğunu söylediğini belirtir.³⁷

Bununla birlikte İslam düşüncesinde dilin kaynağı ile ilgili olarak “*dil vahyî mi? yoksa istîlâhî mi?*” başlığı altında yapılan tartışmalarda bu düşüncenin baş temsilcisi olarak nahiv âlimi İbn Fâris zikredilmektedir. Bu görüşü kesin bir şekilde savunan Müslüman bilginlerden bir diğeri de İbn Hazm el-Endelusî (öl.456/1064)'dir. Fıkıh ve kelâm âlimi Seyfuddîn el-Âmidî (öl.631/1233) de diğer tezlere nazaran bu tezin daha güçlü olduğunu kabul eder. es-Suyûtî ile beraber âlimlerin çoğunluğu bu görüştedir.³⁸

Ehli sünnet âlimlerinin kabul ettiği görüşe göre dilin tevkîfî olduğu, yani Yüce Allah tarafından Hz. Âdem'e öğretildiği kabul edilmektedir. Bu görüşü ileri sürenler, Bakara süresinin 31'inci ayetinde yer alan;

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا “Allah, bütün isimleri Âdem'e öğretti.” ifadesini kendilerine delil saymaktadırlar. Ayrıca İbn Abbâs'ın bu ayetin tefsirinde belirttiği “*ayette geçen isimler (esmâ), insanların birbirleriyle iletişim kurarken kullandıkları hayvan, yer, dağ, ova, deve, merkep gibi kelimelerdir.*” açıklamasını da delil olarak kabul ederler. İbn Fâris'e göre tevkîfî yolla oluşan dil, bir tek seferde değil, zamana ve ihtiyaca bağlı olarak tedricî bir şekilde peyderpey vahyedilmiştir.³⁹

Uzlaşma ve anlaşma teorisi: Bu teoriye göre dil Allah tarafından vahiy ve ilham yoluyla öğretilmemiş, insanlar arasında gerçekleşen uzlaşma ve anlaşma sonucu ortaya çıkmıştır. Bu teori, İslam dünyasında Mutezileye mensup bir âlim olan Ebû Hâşim el-Cubbâî'ye ve Mutezile'ye mensup bazı âlimlere nispet edilmektedir.⁴⁰ es-Suyûtî ise bunu doğrudan Mutezile'ye nispet eder ve konuyla ilgili olarak Mutezilî düşüncenin şu şekilde olduğunu nakleder: “*dil, bütünüyle uzlaşmaya (istîlâhî) dayalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu görüşlerini lafızların anlam ve müsemâlarına (medlûllerine), akli delâletlerde olduğu gibi delâlet etmemesine dayandırırılar. Bu düşünceyle dün-*

37 İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-Îmân*, İskenderiye, ty., s. 82.

38 es-Suyûtî, *el-İktirâh* fi 'ilmi usûli'n-nahv, thk. Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1975-1978, s. 8 vd.; Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, *Fıkhü'l-lugati'l-'Arabiyye*, Ammân 2004, s. 38.

39 İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibi fi fıkhü'l-lugati'l-'Arabiyye ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, Beyrut 1997, s. 13-14; es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 9; a.mlf., *el-Müzhîr*, I, 8-9.

40 es-Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 9.

yada toplumların farklı diller konuşmasına da bir açıklık getirmiş oluyorlar. Eğer dil Allah'ın bildirmesiyle gerçekleşmiş olsaydı, Allah'ın aynı zamanda lafız (sîğa) bilgisini, sonra anlam (medlûl) bilgisini, daha sonrada sîğanın, anlama delâlet ettiği bilgisini bizim için yaratması gerekirdi. Allah'ın bizim için kendi sıfatlarının bilgisini yaratması halinde ise zatının bilgisini de yaratması caiz olurdu. Allah'ın kendi zatının bilgisini bizim için yaratması durumunda teklif, sorumluluk ve imtihanın bir anlamı kalmazdı."⁴¹

es-Suyûtî'ye göre, bu görüş yanlış bir temel üzerine bina edilmiştir. O, Allah'ın zaruretten dolayı kendi zatının bilgisini yaratmasının caiz olduğunu düşünmektedir.⁴²

Birleştirici teori: Bu teori dilin Yüce Allah tarafından öğretildiğini kabul eder. Ancak uzlaşma tezini de reddetmez. Bu teoriye göre dilin insanlar arasında anlaşmayı mümkün kılacak kadarını Allah öğretmiştir. Geri kalan kısmın ise her iki şekilde (tevkîfî ya da ıstîlâhî) oluşması mümkündür. Bu teori Ebû İshâk el-İsferâyînî (öl.418/1027) tarafından ortaya atılmıştır.⁴³

Ebû İshâk el-İsferâyînî'ye göre dilin insanlar arasında anlaşmayı mümkün kılacak kadarını Allah öğretmiştir. Geri kalan kısmın ise her iki şekilde (tevkîfî ya da ıstîlâhî) oluşması mümkündür. Ebû İshâk el-İsferâyînî, görüşünü şöyle ispatlamaktadır: "Dilin, insanın başkasını uzlaşma ve anlaşmaya davet edecek kadarının ıstîlâhî bir şekilde gerçekleşmiş olması, daha önce yapılmış başka bir uzlaşmanın var olması ihtiyacını doğurur ki bu da bizi içinden çıkamayacağımız sonucu olmayan bir teselsüle ve kısır döngüye götürür." es-Suyûtî'ye göre İsferâyînî'nin bu görüşü doğru değildir. Tıpkı lafızların anlamlarını bilmeden kullanan, daha sonra da yapılmış herhangi bir uzlaşmanın varlığı olmadan anne ve babasından öğrenen çocuk gibi, insanlar hemcinsine isimlerin anlamlarını bildirme imkânına sahiptir.⁴⁴

Tevakkûf eden (çekimsen) teori: Bu görüş, yukarıda sayılan her üç teoriden hiçbirisinin diğerinden ispatlanabilirlik açısından daha kesin olmadığını savunur. Bu nedenle ilk iki şıkta yer alan dilin vahiy kaynaklı ya da insan ürünü olduğu yönündeki görüşlerin eşit ihtimalde kabul edilmesi gerektiğini kabul eder. Bu teori yukarıda sayılan tüm tezleri

41 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 20.

42 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 21.

43 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 20; Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, *a.g.e.*, s. 46-47.

44 es-Suyûtî, *a.g.e.*, I, 20-21.

imkân dâhilinde gördüğü ve bu sebeple onlardan herhangi birisini tercih etme noktasında çekimser kaldığı için tevakkûf eden teori adını almıştır.

Bu görüşü dile getiren ilk Müslüman âlim Ebû Bekr el-Bâkılânî (öl. 403/1013)'dir. Bâkılânî, insanlar arasında iletişim vasıtası olarak kullanılan dilin kaynağı ile ilgili tartışmalara başlamadan önce kelâm (söz) hakkında çeşitli bilgiler verir. Ona göre kelâm, insanın zihninde yer alan, seslerden meydana gelen harf ve hecelerle dışa yansıtılan anlamdır. Ancak zihindeki anlam işaret, yazı, çizgi vb. simgelerle de ifade edilebileceğini de belirtir.⁴⁵ Bâkılânî, kelâm hakkında yaptığı bu açıklamalardan sonra dilin kaynağı konusunu ele alır ve bu konuda ileri sürülen teoriler üzerinde farklı görüşler ileri sürmüştür.⁴⁶

Bâkılânî yukarıda saydığımız tüm görüşleri saydıktan sonra kendi tercihini açıkça belirtir. Onun tercih ettiği görüşe göre bir dili konuşanların tamamı veya bir kısmı bir adı bir nesneye verme hususunda uzlaşabilirler. Ancak Allah, bu uzlaşma öncesinde söz konusu adı söz konusu nesneye vermeyi birisine bildirmiş olması da caizdir. Böylece uzlaşma Allah'ın bildirmesine uygun olmuş olur. Yine farklı dilleri konuşan toplumların nesnelere Allah'ın koyduğu ya da öğrettiği isimden farklı isimler vermesi de imkân dâhilindedir. Ancak bu isim, Allah'ın haram kılıp yasakladığı bir isim ise, bu insanlar Allah'a isyan etmiş olacaklar. Şayet Allah'ın verilmesini yasaklamadığı bir isim ise, Allah'a isyan söz konusu olmayacaktır. Bu durumda bir nesnenin biri Allah tarafından öğretilen diğeri üzerinde uzlaşılan iki ismi olacaktır.⁴⁷

İslam düşüncesinde Bâkılânî'den sonra Cüveynî, Gazzâlî, Fahreddîn er-Râzî, Ali Kuşçu ve birçok fıkıh usûlcüsü dilin menşei problemine Bâkılânî'nin düşüncesiyle paralellik arz eden bir şekilde yaklaşmışlardır.

İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî, meşhur eseri el-Burhân fî usûli'l-fıkh adlı eserinde anlattığına göre bazı usûl bilginleri, dilin tevkîfi olduğu yani insanüstü bir güç tarafından konulduğu görüşündedir. Kimi usûl âlimleri ise dilin ıstılâhî olduğunu yani insanların anlaşip uzlaşmaları yoluyla doğup geliştiğini ileri sürmüşlerdir. Ebû İshâk el-İsferâyinî ise anlaşmayı sağlayacak kadarının Allah tarafından öğretildiğini geri kalanın ise her iki

45 el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, I, 316.

46 el-Bâkılânî, *a.g.e.*, I, 319 vd.

47 el-Bâkılânî, *a.g.e.*, I, 320.

şekilde oluşabileceğini söylemiştir.⁴⁸

Cüveynî, söz konusu görüşleri zikrettikten sonra bu görüşlerin tamamının kabul edilebilir olduğunu net bir şekilde dile getirerek, kendince tercih edilen görüşün bu olduğunu ifade eder. Ona göre dilin Allah tarafından öğretildiğini ispatlamak için herhangi bir delil aramaya ihtiyaç yoktur. Şöyle ki, Allah çeşitli manaları gösterecek kalıp ve sembolleri (sîğa) anlamları için insanları sezgisel bilgilerle donatır. Akıl sahibi insanlar da, bu sembolleri ve ifade ettikleri anlamları söz konusu bilgiler sayesinde kavrar. Dilin uzlaşma ve anlaşma yoluyla oluştuğu görüşüne gelince, Allah akıl sahiplerinin iradelerini (nefislerini) anlaşma hususunda harekete geçirir. Böylece birisi diğerine istek ve maksatlarını bildirir. Daha sonra kendi arzularına göre anlamları gösteren sembolleri üretirler. Bu işlemi yaparken de çeşitli işaretlerden faydalanırlar. Bebeklerde aynı şekilde çevrelerinden işittiklerini tekrarlayarak konuşmayı öğrenirler.⁴⁹

Yukarıda adı geçen ilk iki görüş makul olunca artık Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin görüşüne gerek kalmamış olur.⁵⁰ Cüveynî, bize "Her iki görüşünde caiz olduğunu ispatladınız. Sizi bu iki görüşün birlikte caiz olabileceğine götüren nedir?" diye sorulacak olursa şöyle cevap vereceğini belirtir. "Bu akli metotlarla anlaşılabilir. Çünkü caizin vukuu ancak saf nakille anlaşılır. Bize göre bu konuda kesin bir nass da bulunmamaktadır. (Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti)⁵¹ ifadesi her iki görüşe de delil gösterilemez. Çünkü bu ayete göre Allah, dili Hz. Âdem'e direkt öğretmiş olabileceği gibi ilk önce dili var etmiş sonra ona öğretmiş de olabilir."⁵²

İmam Gazzâlî de dillerin doğuşu meselesinde hemen hemen Cüveynî'ye benzer şeyler söylemektedir. Gazzâlî konuyu dilin kaynağı (mebde'u'l-luğa) başlığı altında işler. Bu konuda üç farklı görüş olduğunu belirtir. Sonra da bu görüşleri tek tek açıklar. Gazzâlî, bu üç görüşü aktardıktan sonra meselenin cevaz ve vuku şeklinde iki yönünün olduğunu belirtir. Ayrıca Gazzâlî, Hz. Âdem'den önce Allah'ın yarattığı cinlerin veya bir grup meleğin uzlaşarak dili meydana getirmiş olabileceğinin de ihtimal

48 el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Rüküddîn, *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*, Birinci baskı, Câmiatu Katar, Devha 1399, I, 170; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 21.

49 el-Cüveynî, *a.g.e*, I, 170, 171.

50 el-Cüveynî, *a.g.e*, I, 170, 171; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 21, 22.

51 Bakara, 2/31.

52 el-Cüveynî, *a.g.e*, I, 171; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 22.

dâhilinde bulunduğunu beyan etmektedir.⁵³

Fahreddin er-Râzî ve kendisine tabi olanlara göre dilin ortaya çıkış gerekçesi insanın tek başına tüm ihtiyaçlarını karşılayamamasıdır. Bunun için yardıma ihtiyacı vardır. Yardımlaşma da ancak birbirini tanımayla gerçekleşir. Birbirini tanıma da hareket, işaret, resim, yazı, şekil ve lafız gibi çeşitli vasıtalarla olur. Bu vasıtaların en kolayı, en geneli ve en faydalısı lafızlardır.⁵⁴

İbn Cinnî, el-Hasâis adlı eserinde “*Dil aslı ilham mı yoksa ıstılâhî mi?*” başlığı altında meseleyi tartışmıştır. İbn Cinnî, meseleye “*bu konu aslında üzerinde inceden inceye, titiz bir şekilde, derinlemesine düşünülmesi gereken bir konudur.*” şeklinde çarpıcı bir ifadeyle giriş yaparak okuyucuların dikkatlerini konuya yöneltmiştir. Daha sonra sözlerine şu şekilde devam eder: Bununla beraber araştırmacıların çoğu, dilin ıstılâhî yani uzlaşma ve anlaşma yoluyla olduğu kanaatindedirler.⁵⁵

İbn Cinnî, hocası Ebû ‘Alî el-Fârisî’nin kendisine bir gün dilin tevkîfî olduğunu yani yüce Allah tarafından vahyedildiğini söylediğini ve “*Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti.*” mealindeki ayeti delil gösterdiğini aktarır. Ancak İbn Cinnî, söz konusu ayetin tartışma konusunu kapsamadığını ve ayette geçen عَلَّمَ “öğretti” fiilini أَفَدَرَ “güç/yetenek verdi” fiiliyle te’vîl ederek ayetin “*Allah, Âdem’e dili ortaya koyma gücü/yeteneği verdi.*” şeklinde te’vîl edilmesinin mümkün olduğunu ifade eder. Ona göre bu güç ve kabiliyetin Allah tarafından verildiği ise tartışmasız bir konudur. Dolayısıyla bu ayetin dilin tevkîfî olduğuna delil olarak ileri sürülemeyeceğini belirtir.⁵⁶

İbn Cinnî’ye göre dilin ortaya çıkışında uzlaşma ve anlaşmanın da mutlak bir rolü vardır. Bu da şöyle gerçekleşmektedir: İki veya daha çok bilge insan bir araya gelir. Bilinen nesnelere ifade etme ihtiyacı duyarlar. Bu nesnelere her birini anlatmak için bir isim ve lafız üzerinde uzlaşırlar. Bu isim zikredildiğinde isimlendirdiği nesne akla gelir. Böylece diğer nesnelere ayırt edilmiş ve söz konusu nesneyi anlatmak için onu göz önüne getirme zorluğu da ortadan kalkmış olur. Kaldı ki bazen fâni ve

53 Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Cidde 1413, III, 7 vd.; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 22, 23.

54 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 38.

55 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 10; İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, 40.

56 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 10, 11; İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, 40, 41.

soyut şeyler gibi göz önüne getiremeyeceğimiz şeyleri anlatma gereği duyarız. Bu durumda “acaba bu isimlendirme işlemi nasıl yapılacaktır?” şeklinde bir soru zihinlere takılmaktadır. İbn Cinnî, bu soruya şöyle cevap verir. Bu bilge insanlar, herhangi bir insana işaret ederek “insan” derler ve bunu tekrarlarlar. Bu lafız işitildiğinde artık canlılardan bildiğimiz insan anlaşılır. Onun gözünü, elini, ayağını ya da başka bir organını adlandırmak istediklerinde aynı işlemi yaparlar. Böylece bu adlar için konulan lafızlar duyulduğunda sadece anlattığı anlam anlaşılır. İlk dilde gerçekleşen bu uzlaşma diğer dillere uygulanır. Böylece Farsça, İbranice, Rumca gibi diğer dillerde gün yüzüne çıkmış olur. Mesela, insan ve baş kelimeleri yerine Farsçada -merd ve ser- sözcükleri kullanılır. Marangoz, kuyumcu, dokumacı, inşaatçı ve denizci gibi zanaatkârların mesleklerinde kullandıkları aletlerin isimlerini üretirken kullandıkları metot da aynıdır. Ancak başlangıç itibariyle adlandırma işleminin işaret ve müşahede yoluyla olması zorunludur.⁵⁷

Dilin kaynağı problemi lafız ile anlam arasındaki ilişki açısından da ele alınmıştır. Lafız ile anlam arasında doğal bir münasebet bulunduğunu savunan görüşün mu'tezilî bir usûl bilgini olan Abbâd b. Süleyman (öl.250/864)'a ve bazı “ilmu't-tekşîr (‘ilmu'l-cefr)” bilginlerine nispet edildiğini görürüz.⁵⁸ Bu görüşe göre lafız bizâtihi anlama delalet etmektedir. Bu görüşün Abbâd b. Süleyman'a nispeti başta Fahreddîn er-Râzî, es-Suyûtî, ez-Zerkeşî ve birçok fıkıh usûlcüsü tarafından yapılmaktadır. Sekkâkî, Kazvînî ve Taftazanî söz konusu görüşü herhangi bir nispet yapmadan tartışmaktadırlar.⁵⁹

es-Suyûtî, bu konuda Abbâd hakkında Fahreddîn er-Râzî'nin şöyle dediğini nakleder: Lafızlar, bizzat kendileri için konulduğu anlamlara delalet eder. Yani isim ile müsemma arasında zâtî bir ilişki vardır. Çünkü lafız ile anlam arasında zâtî bir delâlet ilişkisi olmasaydı bir lafzın rastgele

57 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 12, 13; İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, 44.

58 Fahreddîn er-Râzî, *el-Mahsûl fî 'ilmi usulî'l-fıkıh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, I, 181 vd.; es-Subkî, Tacuddîn, *Raf'u'l-hâcib an muhtasari İbni'l-Hâcib*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1999, I, 439; ez-Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1990, s. 194; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 16-17.

59 Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâceddîn Yusuf b. Ebû Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm*, el-Mektebetu'l-ilmîyye, Beyrut, t.y., s. 168-169; Kazvînî, Ebu'l-Me'âlî Celâleddîn Muhammed el-Hatîb, *et-Telhîs*, Şirket-i sahafîye-i Osmaniyye, 1312, s. 119-120; Taftazanî, Sa' deddîn Mes'ûd b. Ömer, *el-Mutavvel şerhu telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2001, s. 570-571.

bir anlam için konulması sebepsiz bir tercih (ترجيح بلا مرجح) olurdu ki bu da muhaldir. Ancak ad ile onun gösterdiği anlam arasında bir münasebet kurulduğunda bir sebebe dayanılarak tercih yapılmış ve istenilen gerçekleşmiş olacaktır. er-Razî ve es-Suyûtî gibi bazı alimler, Abbâd'ın görüşünün yanlış olmasının sebebini şöyle açıklarlar: Lafızlar, kendiliğinden bazı anlamlara delâlet etseydi, diller arasında bir farklılığın olmaması gerekirdi. Buna göre dünyada konuşulan bütün dillerin aynı olması ve her insanın bütün dilleri anlaması ve konuşması gerekirdi. Ancak bu iddia gerçeğe ters düşmektedir. Dolayısıyla bu görüş bâtıldır.⁶⁰

es-Suyûtî, fıkıh usûlü bilginlerinin Abbâd'tan adlarla onların gösterdiği anlamlar arasında doğal bir ilişki olduğunu naklettiklerini belirtmektedir. es-Suyûtî'nin naklettiğine göre, Abbâd'a Farsça'da taş anlamına gelen "أذغاغ" kelimesi sorulmuş, o da kelimeyi oluşturan seslerde şiddetli bir kurulum gördüğünü ve bu sebeple taş anlamına gelebileceğini belirtmiştir.⁶¹

Müslüman dilbilimciler, Abbâd'ın döneminden çok daha öncesinde lafızlar ile anlamları arasındaki münasebet üzerinde durmuşlardır. Nitekim İbn Cinnî, *el-Hasâis* adlı eserinde müstakil bir başlık altında konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. İbn Cinnî'ye göre adlar ile onların gösterdikleri anlamlar arasındaki ilişki dilin çok ince ve önemli konularından birisidir. İbn Cinnî, aslında bu konuya değinen ilk dilcinin kendisi olmadığını, kendisinden önce Hâlîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi dilcilerin de konuyla ilgili görüş belirttiklerini ve birçok dilcinin de bu hususun doğruluğunu dile getirdiklerini ifade etmiştir.⁶²

Meselâ, İbn Cinnî'ye göre Hâlîl b. Ahmed bu konuda şöyle demiştir: "Araplar, çekirgenin sesini kesmeden uzatarak ötmesinden dolayı çekirgenin öterken çıkardığı sesi صرّ fiiliyle; şahinin de sesini keserek kesik kesik ötmesi sebebiyle onun ötüşünü صرصر fiili ile ifade etmişlerdir. Bu örnekte görüldüğü gibi çekirge ile şahinin öterken çıkardıkları sesler, bu sesleri mânâ olarak gösteren kelimeler (صرّ - صرصر) içinde yansıtılmıştır. Sîbeveyhi de "kaynamak" anlamına gelen غليان ve "suyun coşması" anlamına gelen فعلان gibi vezninde gelen mastarların daima hareket ve düzensizlik ifade ettiklerini söylemiştir. Bu örnekte de görüldüğü gibi bu vezin-

60 er-Râzî, *a.g.e.*, I, 183; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 16-17.

61 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 47.

62 İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 152 vd.

deki mastarlarda hareketlerin peş peşe gelmesi, eylemin de aynı şekilde gerçekleştiğini göstermektedir.⁶³

2.3. es-Suyûtî'nin Dil Alanındaki Çalışmaları

es-Suyûtî'nin dil ile ilgili eserlerinden bazıları Kur'an'ın dil bilimi açısından incelenmesi alanındadır. Bunun en belirgin örneği Kur'an'ın dil özelliklerine oldukça geniş yer verdiği; kelime ve anlam bilgisi, kelime ve gramer bilgisi ve edebî özellikleri ele aldığı *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir. Bu tür teliflerinde aynı zamanda ta'rib⁶⁴ konusunu da inceleyen es-Suyûtî, Kur'an'da Arapça dışında kelimelerin bulunduğunu dile getirmektedir. Bu görüşüyle ilgili olarak: "Dünyadaki bütün diller Kur'an'da mevcuttur."⁶⁵ rivayetini delil olarak kullanır. es-Suyûtî, *el-Müzhir* adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'de yabancı kelimelerin varlığıyla alakalı olarak ihtilafli görüşleri belirttikten sonra, Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın *الميم، الطور، الصراط، القسطاس، الفزدوس، المشكاة، كفلين، طه* gibi lafızların, menşeleriyle ilgili olarak şöyle dediğini nakletmektedir: "Bana göre en doğrusu bu iki görüşü de tasdik etmektir. Zira fakihler bu lafızların yabancı menşeli olduklarını söylemişlerdir. Ancak bu lafızlar Arapçaya geçmiş, Araplar da onları ta'rib usulüyle değiştirerek Arapçalaştırmış ve bu lafızlar da Arapça olmuşlardır. Daha sonra da Kur'an, bu lafızların karışmış olduğu Arapça ile nazil olmuştur. "Bu lafızlar Arapçadır" diyen doğru söylediği gibi; "Arapça değildir" diyen de doğru söylemiştir."⁶⁶

Kur'an'da muarreb kelime olmasının hikmeti, Kur'an'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva etmesi ve her şeyi haber vermesidir. Arapların çokça kullandığı, kulağa hoş gelen, hafif olan her dildeki kelimeleri Kur'an kendisi için seçmiştir. Kur'an'ın semavî kitaplara göre üstün olan bir özelliği de yabancı kelimeler kullanmadığı hâlde bütün Arap lehçelerine ait kelimeler olduğu gibi Rumca, Acemce ve Habeşçe gibi birçok dile ait

63 İbn Cinnî, *a.g.e.*, II, 152 vd.; es-Suyûtî, *İktirâh*, s. 11; es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 48.

64 Ta'rib; Yabancı lafız ve sigaların, Arap dil felsefesi ve ölçülerinin gerektirdiği şekilde dizgi ve düzenlemelerinin yapılarak, harflerin sıfatları ve telaffuzlarında Arapçanın kaide ve kurallarına uyularak bazı işlemlerin yapılmasına yani yabancı olan bu lafız ve sigaları, Arapçaya alıp kabul etmeye denir. (bkz. Müştâk Abbâs Ma'n, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi fikhi'l-luga*, Beyrut 2001, s. 67; Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet 1317 rumî, "ta'rib" maddesi, s. 421.)

65 es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb*, Sundûku İhyâi't-turâsi'l-İslâmî, Mağrib, t.y., s. 61; a.mlf., *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-VII, Medine 1426, III, 937.

66 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 269.

kelimeleri içinde barındırmasıdır. Çünkü Peygamberimiz, bütün insanlığa gönderilmiştir. Dolayısıyla Kur'an her milletin dilini içinde barındırmaktadır. es-Suyûtî'ye göre bu kelimeler değişikliğe uğrayarak Arapçalaşmış ve bu dilin bir unsuru haline gelmiştir.⁶⁷ es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-mu'arreb* adlı eseri ile *el-Mutevekkilî* adlı eserinde muarreb kelimelerin sayısını 117'ye kadar çıkarırken, *el-İtkân* adlı eserinde ise 120 muarreb kelimenin kökünü ve Arapça karşılığını alfabetik sıraya göre vermiştir.⁶⁸

es-Suyûtî'nin dil ile ilgili eserleri arasında etimolojik yapılarıyla kelimelerin anlam kaymalarını konu edinen *Risâle fi uşûli'l-kelimât* adında başka bir eseri daha bulunmaktadır. Bu eserde bazı kelimelerin ilk manalarını tespit etmek suretiyle bunların zaman içinde kazandıkları farklı anlamlara dikkat çekmiştir. Onun bu tür değerlendirmeleri, kelimelerin hissî delaletlerinin (somut anlamlar) mücerret delaletlerinden (soyut anlamlar) önce olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir.⁶⁹ Dilde eş anlamlıların sayısını çoğaltan ve eş anlamlılık sınırlarını genişletenler arasında yer alan⁷⁰ es-Suyûtî *et-Teberrî min ma'arreti'l-Ma'arri* adlı risalesinde kelb (köpek) kelimesinin eş anlamlılarının sayısını oldukça çoğaltır, ancak bunlardan bir kısmının sıfat konumunda bulunduğu görülür. es-Suyûtî'nin belirttiği kelb kelimelerinden bazıları şu şekildedir:⁷¹

الباقع، الوازع، الزارع، الحيطل، السخام، العرئج، العجوز، الأعقد، الأعنق،
الذرباس، العملس

Sonuç

İslam düşüncesinde dilin kaynağı meselesi ilk dönemden itibaren bilimsel bir şekilde ele alınmış; aklî ve naklî deliller bağlamında tartışılmış ve dayanağı tamamen İslam olan tezler ortaya atılmıştır. İlk insan olan Hz. Âdem'e, varlıkların isimlerini bizzat Allah öğretmiştir. Fakat bu öğretmenin mahiyeti ve keyfiyeti hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu dilin hangi dil olduğu konusu da net değildir ve bu konunun âlimler

67 Bkz. es-Suyûtî, *el-İtkân*, III, 938; Hammûde, a.g.e., s. 192.

68 Bkz. es-Suyûtî, *el-Muhezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb*, s. 57 vd.; a.mlf., *el-İtkân*, III, 934-974.

69 Hammûde, a.g.e., s. 205-207, 376.

70 Hammûde, a.g.e., s. 209.

71 es-Suyûtî, *et-Teberrî min ma'arreti'l-Ma'arri*, Mektebetu Nûr, Fas 2009, s. 19-21.

arasında ihtilafı olduğunu tespit ettik.

Arap dilbilimcileri arasında dilin kaynağı konusunda ilgili olarak taraftar bulan dört temel teori bulunmaktadır. Bu teoriler şunlardır: Vahiy ve ilham (*tevkîfi*) teorisi; uzlaşma ve anlaşma (*ıstılâhî*) teorisi; birleştirici teori ve bu üç teorinin herhangi birisine taraftar olma noktasında çekimser kalan (tevakûf eden) teori. Ayrıca dilin kaynağı problemi lafız ile anlam arasındaki ilişki açısından da ele alınmıştır.

es-Suyûtî'ye göre dil, ne insanın bizzat kendisinin ne de tabiatın ihdas ettiği bir üründür. Aksine Allah tarafından yaratılıp kullarına bahşedilmiş bir hediyedir. Bu konudaki dayanak “Âdem'e bütün isimleri öğretti de sonra onları meleklere gösterdi” (Bakara 31) ayetidir. Mezkûr ayet mucibince dil Allah tarafından yaratılmış ve yine onun tarafından kendi ilminden bir ilim olarak Hz. Âdem'e öğretilmiştir. Öte yandan es-Suyûtî uzlaşma ve anlaşma teorisini dilin doğuşu bağlamında reddederken bu görüşün yanlış bir temel üzerine bina edildiğini, Allah'ın zaruretten dolayı kendi zatının bilgisini yaratmasının caiz olduğunu düşünmektedir.⁷²

es-Suyûtî'nin dil ile ilgili eserlerinden bazıları Kur'an'ın dil bilimi açısından incelenmesi alanındadır. Bu tür teliflerinde aynı zamanda ta'rib konusunu da inceleyen es-Suyûtî, Kur'an'da Arapça dışında kelimelerin bulunduğunu dile getirmektedir. Kur'an'da muarreb kelime olmasının hikmeti, Kur'an'ın öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini ihtiva etmesi ve her şeyi haber vermesidir.

Kaynakça:

- Kur'an-ı Kerîm ve Meâli, DİB Yayınları, Ankara 2011.
 Ahmed el-Hâzindâr-Muhammed İbrahim eş-Şeybânî, *Delîlu mahtûâtî's-Suyûtî*, Kuveyt 1983.
 Aksan, Doğan, *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara 1998.
 -----, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu, Ankara 1995.
 el-Bâkılânî, *et-Takrîb ve'l-irşâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
 Başkan, Özcan, *Bildirişim İnsan Dili ve Ötesi*, İstanbul 1988.
 el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbu'l-hayevân*, Dâru ihyai't-türasi'l-Arabi,
 72 es-Suyûtî, *el-Müzhir*, I, 21.

- Beyrut 1969.
- Cündioğlu, Dücane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'an*, Tibyan Yayınları, İstanbul 1995.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Me'âlî Rüknuddîn, *el-Burhân fi usûli'l-fıkḥ*, Birinci baskı, Câmîiatu Katar, Devha 1399.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1977.
- Fahredden er-Râzî, *el-Mahsûl fi 'ilmi usuli'l-fıkḥ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- , *et-Tefsîrü'l-kebîr (Mefâtilü'l-ğayb)*, Dâru'l-fikr, Dımaşk 1981.
- Ferdinand de Saussure, *Dilbilim Dersleri*, (çev.: Berke Vardar), İstanbul 1998.
- el-Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Beyrut 1402/1983.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Cidde 1413.
- el-Gazzî, Necmeddîn Muhammed, *el-Kevâkibu's-sâ'ire*, Beyrut 1997.
- el-Hafâcî, İbn Sinân, *Sırru'l-fesâha*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1982.
- Ḥammûde, Tâhir Süleymân, *Celâleddîn es-Suyûtî 'asruhû ve hayâtuhû ve âsâruhû ve cuhûduhû fi'd-dersi'l-lugâvî*, Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1989.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, *el-Hasâ'is*, I-III, el-Mektebetü'l-ilmîyye, Beyrut 1372/1952.
- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *es-Sâhibî fi fıkḥu'l-lugâti'l-'Arabiye ve süneni'l-'Arab fi kelâmihâ*, Beyrut 1997.
- İbn Haldûn, 'Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, I-II, Mektebetü'l-hidâye, Dımaşk 2004.
- İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-İmân*, İskenderiye, ty.
- İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felâh 'Abdulhay, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993.
- İbnu'l-Hâcib, *Muhtaşaru münteha's-su'l ve'l-emel fi 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.
- İbnu'l-Kađî, *Durretu'l-hicâl fi esmâ'ir-ricâl*, Dâru't-turâs, Kahire 1392/1972.
- İkbâl, Ahmed eş-Şerkâvî, *Mektebetü'l-Celâl es-Suyûtî*, Rabat 1977.
- Kayaalp, İsa, *İletişim ve Dil*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1998.
- Qazvîni, Ebu'l-Me'âlî Celâleddîn Muhammed el-Hatîb, *et-Telhîs*, Şirket-i sahafiye-i Osmaniye, 1312.
- Kehhâle, 'Omer Rızâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifin*, Muessetu'r-risâle, Beyrut 1993.
- Müştâk Abbâs Ma'n, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi fıkḥu'l-luga*, Beyrut 2001.
- Özkan, Halit, "Süyûtî", *DİA (Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2010, XXXVIII, 191.
- Porzig, Walter, *Dil Denen Mucize*, (çev. Vural Ülkü), Ankara 1995.
- Sa'dî Ebû Ḥabîb, *Hayâtü Celâleddîn es-Suyûtî ma'a'l-'ilm mine'l-mehd ile'l-laḥd*, Dı-

maşk 1993.

Sâmî, Şemseddîn, *Kâmûs-i Türki*, Dersaadet 1317 rumi.

Sehâvî, Şemsuddîn Muhammed b. Abdirrahman, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Cil, Beyrut, t.y.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâceddîn Yusuf b. Ebû Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm*, el-Mektebetu'l-ilmiiyye, Beyrut, t.y.

es-Subkî, Tacuddîn, *Raf'u'l-hâcib an muhtasari İbni'l-Hâcib*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1999.

es-Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât*, I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1399/1979.

-----, *Hüsnü'l-muhâdara fi ahbâri Mısır ve'l-Kâhire*, I-II, Dâru ihyâi kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1967.

-----, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-nahv*, thk. Ahmet Subhi Furat, İstanbul Üniversite-si Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1975-1978.

-----, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, I-VII, Medine 1426.

-----, *Mufhimâtu'l-akrân*, thk. İyad Hâlid et-Tabbâ', Dimaşk 1986.

-----, *el-Muhezzeb fimâ vaka'a fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb*, Sundûku ihyâi't-turâsi'l-İslâmî, Mağrib, t.y.

-----, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luğa ve envâ'ihâ*, I-II, Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, Kahire, t.y.

-----, *et-Teberrî min ma'arreti'l-Ma'arrî*, Mektebetu Nûr, Fas 2009.

-----, *et-Tehaddus bi ni'metillâh*, nşr. Elisabeth Mary Sartain, Cambridge 1975.

Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, thk. Abdulkâdir Ahmed 'Atâ, Kahire 1410/1990.

eş-Şâzelî, 'Abdulkâdir, *Behcetü'l-'âbidîn bi tercumeti hâfızı'l-'aşr Celâlidîn es-Suyûtî*, Matbuatu mecmai'l-luğati'l-Arabiyye, Dimaşk 1998.

eş-Şevkânî, Muhammed b. 'Alî, *el-Bedru't-tâli' bi mehâsini min be'di'l-karni's-sâbi'*, I-II, Dâru'l-kutubi'l-İslâmî, Kahire, t.y.

et-Tabbâ', İyad Hâlid, *el-İmâm el-hâfız Celâluddin Suyûtî: Ma'lemetu'l-'ulumi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1996.

Taftazanî, Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer, *el-Mutavvel şerhu telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, Beyrut 2001.

Teymûr, Ahmed, *Qabru'l-imâm es-Suyûtî ve tahkîki mevzi'ihî*, Kahire 1346.

ez-Zerkeşî, *Selâsilu'z-zeheb*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1990.

ez-Zeydî, Kâsid Yâsir, *Fıkhü'l-luğati'l-Arabiyye*, Ammân 2004.

Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm kâmûs terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-musteşrikîn*, 5. Baskı, Beyrut 1980.